

La conquesta feudal d'al-Àndalus. Entrevista amb Antoni Virgili.

Javier Robles Montesinos i Vicenç Ruiz Gómez

Antoni Virgili és professor d'història medieval al Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana de la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha centrat les seves investigacions en l'estudi dels processos de conquesta i implantació del feudalisme a Tortosa i el seu territori. El resultat ha estat un llibre: «*Ad detrimentum Yspanie*». *La conquesta de Turtusa i la formació de la societat feudal (1148-1200)*, que es basa en la seva tesi doctoral llegida l'any 1993, sota la direcció del Dr. Miquel Barceló, a la Facultat de Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona, i que ha estat coeditat enguany per la Universitat Autònoma de Barcelona i la Universitat de València. Per aquest motiu vam parlar amb ell, la tarda del passat 3 de desembre a la Biblioteca d'Humanitats de la UAB, de diferents aspectes d'aquest llibre i de més coses.

— **Llegint el teu llibre, es pot comprovar com si bé a mitjan segle XI els límits del comtat de Barcelona arriben al Camp de Tarragona, la pressió feudal sobre Turtusha s'exerceix encara durant un segle més, bàsicament, mitjançant el cobrament de pàries i les incursions esporàdiques o hosts. Tot i que hi ha intents de conquesta a la fi del segle XI, aquesta no es durà a terme fins el 1148. Quins creus que són els canvis fonamentals que s'han produït en una societat i una altra en aquest lapse de temps que expliquin la tria de la conquesta com a opció preferible per al comtat de Barcelona?**

— Bé, això s'ha d'explicar a partir d'un context. D'una banda, estariem en una dinàmica local, de Tortosa, amb un conquesta dirigida pels comtes de Barcelona, fonamentalment, però, de l'altra, cal anar a cercar un context més ampli per donar una explicació satisfactòria. A partir de mitjan segle XI, en especial les darreres dècades, es produeix un canvi transcendent en el context de la feudalitat: la formalització de la idea de Croada articulada des del Papat. S'articula un discurs d'agressió, l'objectiu del qual és estimular la destrucció de l'infidel, del musulmà. Fins aquell moment hi havien hagut accions concretes per part d'escamots o bandes armades de feudals que anaven, fonamentalment, a la recerca de botí. És evident que aquestes bandes no poden protagonitzar una conquesta territorial i, per tant, cal organitzar-ho de manera diferent. Requereix la participació d'un conjunt d'elements armats, de suport financer, una acció diplomàtica prèvia, és a dir, una conquesta no es pot improvisar. Tot això es podrà aconseguir a partir de la formalització de la idea de Croada, a partir del Papat, i en el moment en què els papes necessitaran d'un braç armat per fer-ho: l'aristocràcia feudal. Però, quina? El papa, com a instigador d'aquestes accions, necessitarà uns interlocutors que coordinin aquestes accions, que seran els reis, els comtes o, en alguns casos, els Concilis de ciutats mercantils.

Es passarà, doncs, d'unes actuacions concretes a unes accions coordinades, amb una jerarquia i amb uns objectius molt clars: no es cerca botí, sinó l'ocupació d'uns espais i l'aprofitament d'allò que generen aquests espais (traficar amb béns mobles, individus ...). És l'època de les croades i a la Península l'objectiu és al-Andalus. El Califat s'havia desintegrat, quelcom que facilita l'acció militar protagonitzada pels feudals, ja que

Retornant a les tensions, de tensions “fortes”, tenim les produïdes entre el comte i Ramon Guillem de Montcada, originades, possiblement, per una confusió en els pactes. En un principi, li fou assignat un terç de la conquesta, però, després que el comte repartís un terç als genovesos i un cinquè al Temple, li correspongué un terç de la porció comtal. El judici, però, donà la raó al comte.

Un altre aspecte que cal tenir en compte és la distribució d'aquestes grans porcions. Només coneixem què passa amb la porció comtal. El comte dugué a terme la distribució d'honors, és a dir, d'una o diverses cases a la ciutat i una explotació agrària. Alguns d'aquests honors, que reberen castlans, cavallers i d'altres membres de la mitjana i petita noblesa, no els permetien viure de la renda que generaven, ja que eren reduïts i, fins i tot, dispersos. A això, cal sumar que ells no treballaven (una qüestió central!). Així, han de vendre o empenyorar el patrimoni rebut. Això és el que reflecteix la documentació: un procés de selecció del conjunt de beneficiaris del repartiment on, al final, acaba sobrevivint l'oligarquia. Però, com que la conquesta no ha fet sinó que començar, els descartats formaran part de la "ma d'obra" militar que s'emprarà en d'altres llocs.

— És un sistema que es va autogenerant.

— Sistèmic.

— **Precisament, ara que parlàvem de patrimoni, darrera d'aquest patrimoni s'hi amaga el treball pagès indígena, en primer lloc, i després fruit de colons xportats" forçosament a aquests territoris. Si creiem el pacte de capitulació, la població indígena fou respectada, tant pel que fa a les seves possessions com els seus drets. Com explicaries aquesta "generositat" del comte i la resta de magnats, i passar realment amb la població indígena?**

— La capitulació comporta l'opció per a la població vençuda de quedar-se o marxar lliurement. El que no sabem és quanta gent havia marxat abans davant de la campanya militar que els venia a sobre. El motiu de la "protecció" és la necessitat de disposar de colons. L'acció de conquesta durà sis mesos, però era previsible que acabés com va acabar. Sense "protecció", això hauria implicat de portar tants colons com gent marxava. També, però, hi havia clàusules restrictives: la població indígena havia d'abandonar el centre de la ciutat i marxar cap a barris perifèrics.

Tot i que no hi ha dades, tot fa pensar que es produí una fugida generalitzada de gent, o bé abans o bé després de la conquesta, si tenim en compte els pocs andalusins documentats posteriorment. Per exemple, en un barri perifèric i petit, caben tots els que s'havien quedat a la ciutat de Tortosa. Pel que fa al Montsià, l'arqueologia ha constatat un poblament andalusí consolidat fins al segle XII. A partir d' aquell moment, hi ha un sol assentament. D'una banda hi hagué una fugida cap a València i, de l'altra, un procés de deportació cap a nous assentaments, fruit de les pressions feudals. Si prenem com a referència Tortosa i Lleida, els nous assentaments mudèjars són al costat del riu, o bé l'Ebre o bé el Segre, quelcom que mostra que no es tracta d'una distribució casual. Quant al nombre total és difícil de dir. Al final del segle XV hi ha un fogatjament, on es mostra que la població mudèjar és d'un 5 o 6% a Tortosa. Això implica una merma evident de la població, contràriament a allò que la historiografia ha anat dient com "se'n devien quedar molts" degut a les bones condicions, però, què vol dir "molts"? En el moment en què fem números, veiem com e

Queda una població andalusina agrupada en col·lectius ben documentats, les aljames, amb vida jurídica pròpia, i una categoria de pagesos, amb una dependència més directa dels feudals, els eixàrics. Per la documentació, aquests eixàrics eren pagesos sense cap

-70% dels individus documentats. Seguits dels procedents de dos nuclis més de Catalunya: del Camp de Tarragona i de l'entorn de Girona. La resta són aragonesos, occitans, provençals, genovesos i britànics. Aquests últims formaven part d'un destacament croat que anava a lluitar a Terra Santa durant la Segona Croada, i que es va quedar a lluitar a Tortosa i ja no va marxar. Són fonamentalment anglesos, alemanys de la zona de la desembocadura del Rin i flamencs.

Quant a la condició social, la majoria són membres de l'aristocràcia. Alguns de l'alta aristocràcia i altres dels nivells més baixos d'aquesta aristocràcia, com castlans o cavallers, que hom ha pogut documentar també presents en d'altres llocs com a posseïdors de patrimoni. Probable ment com a conseqüència d'una diàspora arran de les divisions del patrimoni familiar per una herència. Per exemple, els efectius dels membres d'aquests llinatges anaven creixent, el patrimoni era sempre el mateix i l'alternativa per obtenir patrimoni era precisament anar a la conquesta d'al-Andalus i, per tant, participar del repartiment del botí. D'altra banda, cal distingir entre els conqueridors que es van quedar i, a partir d'ells, els nouvinguts, perquè a vegades aquests mateixos conqueridors actuaven de reclam perquè vingués gent, en diverses onades, de la mateixa zona geogràfica d'on procedien ells. A més, caldria seguir tota la seqüència cronològica: quan venen a la colònia i quines informacions han rebut perquè abandonin els seus llocs
gin cap a aquesta zona.

Quant als contractes agraris, els que tenim conservats en forma de document són les anomenades donacions a cens. Què diuen aquestes donacions a cens? Es delimita un

ideològics recolzen l'ús tant d'uns com d'altres?

—En primer lloc, hi ha una tradició historiogràfica molt antiga que ja contempla aquesta noció de «reconquesta», des de les cròniques del cicle asturià. El text de l'anomenada *Crònica del rei Leó* diu clarament que l'ocupació militar d'al-Andalus va ser fruit d'un càstig de Déu pels pecats de la monarquia visigoda, per les lluites dels llinatges

— **S'intenta restaurar, doncs, la Hispània romana i visigòtica, desapareguda el 711.**

— O clar. El que es tracta és de buscar uns orígens, com més remots millor, per justificar

— **En M. C. Díaz y Díaz ha deixat molt clar com la “intel·lectualitat orgànica” d'aquests nous regnes asturians reelabora aquestes versions de la conquesta per legitimar les noves necessitats de l'aristocràcia.**

—Bàsicament l'Església. És molt important aquesta connexió dels caps dels llinatges poderosos, que després seran reis, amb l'Església perquè necessiten del seu suport solidar-se. Hi ha una clara reciprocitat entre ells.

com va plantejar en Pierre Guichard en el seu moment i després altres autors, com el mateix Miquel Barceló, han seguit— és el transvasament de població d'origen berber, iemenita, àrab, sirià, etc., que s'instal·la aquí, amb la corresponent orientalizació d'aquesta societat. A més, aquesta historiografia tampoc contempla la creació d'un ordre pagès a al-Andalus. Només contempla una estructura jurídico-política-militar que s'ha de vèncer militarment. Per tant, la reconquesta seria un accident, el restabliment d'una situació il·legítima causada pels pecats.

Si fins i tot la mateixa historiografia ho deixa ben clar al parlar d'un parèntesi, en base al restabliment de la cristiandat. Fixeu-vos bé en la importància del vessant religiós en el fenomen del que diem “reconquesta”, que és el que s'anomena restauració. Què es restaura? Doncs, es restauren les seus episcopals i el referent són sempre els bisbats visigòtics, que són els que precisament la formació d'al-Andalus elimina. En aquest procés de restauració de les seus episcopals queda més clar que mai que l'adversari, que és l'andalusí, no compta absolutament per res.

— **És a dir, per la mateixa historiografia no són subjectes històrics. És simplement, com deies abans, un accident, un parèntesi que no mereix ni ser explicat.**

— En Miquel Barceló ja fa anys que ho va deixar molt clar: per gran part de la historiografia l'autèntic protagonista d'al-Andalus és el seu conqueridor. El vençut no compta absolutament per res.

— **És significatiu que certa historiografia actual faci servir el mateix paradigma que la historiografia religiosa del segle XIII.**

— En aquest sentit, l'any 1992 en L. A. García Moreno va publicar un article titulat «Los últimos tiempos del reino visigodo», al *Boletín de la Real Academia de la Historia*, que va dedicar: «*Al Rey Rodrigo y a cuantos murieron con él defendiendo, sin saberlo, la libertad y el progreso frente a la intolerancia y el autoritarismo*».

— **(Riem) Sí, ens referíem a això, precisament.**

— (Riu) Doncs sí, el discurs historiogràfic és aquest.

— **Per això l'ús de conceptes com conquesta i societat colonial, que alliberen l'anàlisi històrica d'aquests prejudicis ideològics.**

factors que desestructuren, que desestabilitzen la societat que hi vivia i que fan impossible el seu redreçament. Factors com la mobilització de gent, la introducció de nous sistemes de conreu, l'exigència de renda o l'exigència d'uns tributs que no estaven contemplats abans. Tota una sèrie de factors que no són de tipus moral, sinó físics i que el que fan es desmantellar la societat anterior i impossibilitar-ne el seu redreçament.

— **En relació a tot això, cal entendre la conquesta de Turtusha dins el context més ampli de l'expansió europea medieval. La historiografia de caire liberal acostuma a proposar, com una de les principals causes d'aquesta expansió, el comerç. Què**

— Que això del comerç és una versió *light* ...

— **Per què s'intenta excloure la violència fora del discurs històric com precisament ha fet amb el capitalisme i, ara, amb la globalització?**

— Sí, no es contempla tota l'activitat bèl·lica que comporten aquestes conquestes. Això es ventila en plana i mitja o no se'n fa gaire cas. Perquè el que és important és el comerç: nosaltres actuem d'una manera civilitzada. Bé, de fet, les referències a pràctiques comercials que tenim no es distingeixen, gens ni mica, de capturar botí o d'assaltar naus. Per tant, caldria anar amb molt de compte. En tot cas, aquestes activitats "comercials", que protagonitzen les repúbliques comunals de Pisa, Gènova, Venècia o Barcelona, no fan res més que supplantar un comerç que ja existia prèviament. No és que ells activin el comerç a la Mediterrània, no. A la Mediterrània ja existia un comerç practicat pels musulmans. El que passa és que a través d'aquesta pràctica — que en Miquel Barceló deia "a punta de ganivet" — van començar a acumular la riquesa que generava aquest comerç, és a dir, a capitalitzar en benefici propi un comerç que van practicar abans els musulmans. La Quarta Croada, amb la destrucció de Constantinoble i amb la participació de Gènova, és un cas claríssim. Un comerç que, d'altra banda, és feudal pels procediments emprats, que no es pot desvincular de les accions de violència, del pillatge, cics a través d'amenaces, de les parts. Les parts serien també una forma de

— **De transacció.**

— Sí, és clar, pactes de pau en deien. A canvi d'obtenir uns beneficis per instal·lar-se allà, però primer s'ha d'amençar. A més, els preus dels articles que es comercialitzen no tenen res a veure amb el procés de producció, sinó que depenen de l'exotisme del producte i del risc del viatge, perquè provenen de lluny. La demanda d'aquests articles només la fan els senyors feudals, és a dir, la renda és la saba que alimenta tot aquest circuit: si els senyors no capturen renda no demanaran els articles que són objecte d'aquest comerç. I que, al cap i a la fi, permeten l'acumulació de riquesa perquè són productes molt difícils d'obtenir (esclaus, or, espècies, pells, joies ...).

— **O bé ho podem dir d'una altra manera: la principal font de riquesa continua sent la renda extreta de la terra o del treball pagès, i el comerç es limita a un circuit tancat de magnats.**

— Justament. I els procediments també són, clarament, de caràcter feudal.

— **Així, no es pot dissociar, doncs, comerç de violència, pirateria o comanda**

— De fet, al segle XVI es va viure aquí la pirateria nord-africana, anomenada otomana, amb assalts a les zones costaneres.

— **L'aportació catalana a aquesta expansió no s'acaba amb Tortosa, sinó que continuà amb Lleida (1149) i amb València i Mallorca al segle XIII. Podries destacar algunes diferències i semblances entre el cas tortosí i la resta?**

— Semblances totes les que vulgueu, de diferències no gaires. Quant a les diferències el que varia és l'escala. En les campanyes de Mallorca i València segurament hi va participar molta més gent. El paper organitzador del rei segurament va ser més gran en l'època de Jaume I que no pas amb el comte Ramon Berenguer IV. Hi ha molta més informació, tant cronística com de registre notarial ...

— **L'existència dels *Llibres de Repartiment* de Mallorca i València, que no tenim per Tortosa.**

— No, en falten. Encara que ara potser ens diuen que tampoc no reflecteixen del tot com va anar el repartiment.

— **Sí, però donen molta més informació, per exemple, dels beneficiaris del repartiment.**

— Efectivament. Però, com deia abans, fonamentalment hi ha un canvi d'escala. Amb una participació més complexa en el cas de Mallorca, al tractar-se d'una illa, perquè va requerir mobilització per mar. A Tortosa també van participar vaixells però a una altra escala. En aquest cas, els processos de selecció que es van produir a Tortosa, després del repartiment inicial, a través de la compravenda de patrimoni també es van produir a València i a Mallorca, fins a originar una oligarquia selecta que controlarà els ressorts del poder.

— **I quant a la situació dels vençuts? Perquè hi ha una interpretació -americà Robert I. Burns, que defensa que van ser molts els que van romandre al regne de València després de la conquesta, malgrat les expulsions massives i la immigració, gràcies a les bones condicions atorgades en les capitulacions.**

— Bé, a veure, per una banda, tot apunta a que el percentatge de població andalusina que va romandre a València en relació a la població dels colons feudals que s'instal·laren allà, és molt gran. Les dades són, en aquest sentit, incontestables.

— Llegint el llibre d'en Josep Torró [es refereix a *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*]. Hi ha una ressenya d'aquest llibre en aquest número de *Desafectos*, a la secció de ressenyes] ens trobem amb els mateixos procediments emprats que a Tortosa: aljames, eixàrics, etc. A Mallorca sembla ser que van quedar molts pocs andalusins, la majoria de la població va ser esclavitzada, tornada

, no es faci el mateix precisament a l'hora d'estudiar-se a si mateixos. Que es cometin els mateixos errors que, per exemple, la historiografia espanyola, que en principi ja els hi va bé explicar-ho així perquè ells sí tenen estat.

— Sí, però penso que el que vol posar en relleu, més aviat, la historiografia catalana és que precisament ho han fet diferent dels espanyols, nosaltres, ho han fet sense violència, sense matar gent, ho han fet pactant.

— **El pactisme.**

— Pactant i amb el comerç

— **Tot molt net.**

— Net, exacte. En aquest sentit, hi ha un interès per ser diferents, tot i que no es distingeixen, abans ho dèiem. Una expansió no es distingeix de l'altra, en tot cas es poden distingir en quant a escala. Castella ocupa molt més espai en menys temps, per procediment és pràcticament el mateix, hi ha molt poques diferències. Tanmateix, l'interès en mostrar aquest caràcter de l'expansió catalana, això que deies tu, m'ha agradat la paraula, que és neta. És a dir, tot basat en el pacte, no tant en el pactisme polític sinó una expansió en termes econòmics, que no fa mal, que posa en relleu la gran capacitat de maniobrar, de negociar dels catalans.